

מה מחזיק אותנו יחד? נפלאות משחק הכדורגל

מילות מפתח: לכידות, מדינה, כדורגל, מכניזם

תקציר

היסטוריונים ואנשי מדעי החברה מרבים לדון בשאלה מה מחזיק אותנו, החיים בישראל, יחד. לרוב מתמקדת השאלה בסקטור היהודי, ולעיתים בכלל האזרחים הישראלים, בהם גם הסקטור הערבי. עיקר הדיון ברמת המקרו – במאמץ להציע תשובה מלאה, תוך הישענות על ספרות תיאורטית ממקורות זרים שעניינה האינטגרציה של חברות שלמות. אשר לסקטור היהודי, סוציולוגים והיסטוריונים ידועים במקומותינו הציעו שני מגנטים, כלומר רכיבי זהות המהווים מכנה משותף של מרבית היהודים במדינת ישראל: יהדות וצינונות. לטענתם, באופן טבעי ואפריורי יצר הרכיב היהודי שדה התייחסות שגיבש את כל הישראלים היהודים. השדה של הרכיב הצינוני היה מצומצם יותר (לא כל היהודים בישראל ראו עצמם ציונים), אך שימש מכנה משותף כמעט לכל הארגונים הפוליטיים (למשל, המפלגות), והוא שקבע את סדר היום הלאומי.

שתי סוגיות בולטות במיוחד בדיון הזה: האחת, גזירתה של התשובה מן ההקשר התיאורטי הרחב (מקרו) אינה מציעה מכניזם אחיד ליישומה, והאחרת – ההתייחסות היא לשבט היהודי בלבד.

אל מול התיאוריות הסוציולוגיות וההיסטוריות הגדולות אני מציע מכניזם המכונה "הון מקשר" (Putnam, 2000), שמתייחס לכלל החברה הישראלית – משחק הכדורגל. מסיבות מסוימות היה משחק הכדורגל למכניזם מלכד – מקיף ומעצים זהות לאומית כמעט בכל מקום שמשחקים בו. המשחק הזה נוכח בישראל מיום הקמתה ואף קודם לכן. האופן שהוא מאורגן במקומותינו – במבנה של משחקי ליגות ונבחרת לאומית – מקנה לו מעמד של מכניזם מלכד, חוצה גבולות שבטיים.

בעיטת פתיחה

”ההיסטוריה הפורמלית דילגה על הכדורגל. טקסטים היסטוריים עכשוויים שגו בהימנעותם מהזכרתו, ולו בדרך אגב, במדינות שבהן היה ועודו סמל פרימורדיאלי של זהות קולקטיבית” (Galeano, 1997, p. 243).

לפני שנים אחדות, בשיעור "סוציולוגיה של הספורט" שהוריתי באוניברסיטה, ביקשתי מהמשתתפים תשובה לשאלה הבאה: "מה היה קורה לו החליטה הכנסת ברוב קולות לבטל את משחק הכדורגל בישראל?". אגב, מספר הגברים והנשים בשיעור היה זהה, כולם הכירו את המשחק, חלקם מקרוב מאוד וחלקם מצפייה מזדמנת. על פני הנוכחים ריחף ענן של מבוכה, "מאיפה הבאת את השאלה הזו?" לאחר שתיים-שלוש דקות של היסוס ומלמולים בינם לבין עצמם בניסיון להמציא תשובה שתשביע את רצון המורה, הורמה יד: "אם זה יקרה, תחרב החברה הישראלית".

לתשובה מעין זו ציפיתי. לא בגלל הקשר פוליטי (זה קרה הרבה לפני "הקוד האתי" הקשר של אסא), אלא משום שזה שנים רבות מתרחש בשדה מדעי החברה והרוח באקדמיה הישראלית פולמוס בשאלה "מה מחזיק את החברה הישראלית יחדיו".¹ הורוביץ וליסק (1990) הגדירו את החברה הישראלית בעשורים הראשונים לקיומה "חברה בעומס יתר" –

1 הכוונה ל"אסכולה" של הוגים וחוקרים שהניחו כי יהדות וציונות הן שני "המגנטים" שהחזיקו את החברה הישראלית לפחות בראשיתה. הנה מעט מכותביה: אייזנשטדט, 1996; שוהם, 2014; קימרינג, 2006; רובינשטיין, 1997. לביקורת ראו: "ההיסטוריונים החדשים", למשל בני מוריס, אורי רם, אבי שליים. הספרות העוסקת בשאלת הקיום הישראלי רבה מכדי שניתן להציע אותה כאן.

חברה הנושאת על כתפיה בעיות ביטחוניות, פוליטיות, כלכליות ותרבותיות שפתרון אינו בהישג יד. למעשה, זוהי חברה מפולגת ("רב־תרבותית") הזקוקה לגורם, לכלי, שייצר אינטגרציה – ולו מינימלית – בין חלקיה השונים. אם אכן כך, מה החזיק אפוא את החברה הישראלית אז, וממשיך להחזיקה עד ימינו?

אפשר להניח כי במקום כלשהו מצויה תשובה לשאלה הזו – גם אם אינה גלויה או ברורה לנו – לאור העובדה שהחברה הישראלית חיה ונושמת, אף כי לעיתים "מחרחרת", אולם אין עוררין על כך שהיא מחזיקה מעמד כבר למעלה משבעה עשורים. היו מי שקבעו בביטחון מוחלט שמסירת שטחים – או להיפך, המשך החזקתם – "תחריב" את החברה הישראלית ומוסדותיה יקרוסו. היו מי שהתייחסו להיבט הכלכלי, והתריעו שאם תמשיך מדינת ישראל לנהל מדיניות סוציאליסטית (אגב, מעולם לא היה כדבר הזה כאן), או אם דווקא תעמיק את המדיניות הניאו־ליברלית – היא לא תחזיק מעמד. מי שנקודת מבטם הייתה פוליטיקת הזהויות הזהירו מפני קְּשַׁל חברתי שירופף את החישוקים ויביא לפירוק. אך עד כה התבדו כל נביאי הקטסטרופה וה"חורבן" וכל המוכיחים בשער: מדינת ישראל מחזיקה מעמד. יש לדייק – החברה הישראלית עברה משברים מסוגים שונים, הבולטים והקריטיים ביותר הם המלחמות מברירה או מחוסר ברירה. הכלכלה צמחה ונשחקה, הָעֵשִׂירָה קבוצות מסוימות אך גם דרדרה רבים אל מתחת ל"קו העוני". בעבר הייתה הכלכלה שוויונית יותר, אך כעת, בהשוואה למדינות ה־OECD למשל, היא הרבה פחות שוויונית. מזרחים מרדו באליטה האשכנזית ואילצו אותה לשנות מדיניות ולפנות להם מקום. גם הבעיה המגדרית טלטלה את החברה הישראלית ואילצה אותה לשנות פְּנִים ומדיניות. אפילו האגוז הקשה ביותר לפיצוח – מעמדה המיוחד והמורכב של "היהדות" במדינת ישראל ("מי הוא יהודי?"), שמבחינתם של רבים היא סלע קיומנו, המגנט המלכד, בעוד לא מעטים סוברים כי מתן עדיפות פורמלית למעמד זה (חוק הלאום) יכול לפגוע בחלקים נכבדים בחברה הישראלית – לא פירק (עדיין) את החברה הישראלית. כלומר, ייתכן שהיא אינה היפה ביותר, אינה המוסרית ביותר ואינה "אור לגויים" (לפי החזון/הזיה של בן גוריון), אך היחצנות והקוסמטיקה מעלימים לכאורה את פגמיה ואת שסעיה, שעלולים להעמיק בה את הדיסאינטגרציה עד כדי משבר ממש. החברה הישראלית על כל מרכיביה – יהודים חילוניים ודתיים,² ערבים ואחרים – מתקיימת חרף השונות והמתחים שבה. אם כן, מה בכל זאת מחזיק אותה?

---

2 על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שיעור היהודים בשנת 2000 הוא כ־75% מכלל האוכלוסייה בישראל.

איני מקל ראש במאמציהם של סוציולוגים והיסטוריונים ששםם הולך לפנייהם לספק תשובה חותכת הנגזרת מאחת מן התיאוריות הסוציולוגיות ה"גדולות" או מסיפור היסטורי רחב יריעה. אני מבקש להתייחס לשאלה הזו ממקום "נמוך" יחסית, ולהציע מכניזם צנוע למדי, המייצר אינטגרציה ברמה של חברה שלמה: הכדורגל הישראלי – המשחק הכי פופולארי בקרבנו. אני טוען כי הכדורגל הישראלי שימש, ועדיין משמש – למרות כשלים ותקלות שמתרחשים בו – מכניזם לאיגוד כל "שבטי מדינת ישראל". כוונתי אינה לשבטים היהודיים בלבד, אלא לכלל השבטים של אזרחי המדינה: יהודים, ערבים וגויים אחרים – על-פי הגדרת/הדרת ההלכה היהודית – החיים במדינת ישראל, להוציא השטחים הכבושים. בשל סיבות ונסיבות שתובאנה בהמשך הפך הכדורגל להרבה יותר ממשחק, לא רק במקומותינו. במקומות רבים ושונים בעולם הוא היה לגורם מלכד של אזרחי המדינה. ההיסטוריון האנגלי אריק הובסבאום אמר על כך: "הקהילה המדומיינת של מיליונים נראתה ממשית יותר כנבחרת בת אחד עשר שחקנים ששםם ידוע" (אנדרסון, 1990, עמ' 167). כשנבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל מתחרה בנבחרת לאומית אחרת, עיני מרבית העם נשואות אליה. נבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל, כפי שיבואר בהמשך, היא מכשיר רב-עוצמה ליצירתה ולשימורה של "זהות לאומית" – זהות עם המדינה – מעל כל זהות משנית אחרת.

התשובה לשאלתי בשיעור שתואר לעיל, גם אם הייתה בוטה ואף מוגזמת, לא ניתנה כלאחר יד. סטודנטים וסטודנטיות אחרים הביעו דעה דומה באופן מתון יחסית. אני מניח כי במהלך לימודיהם באוניברסיטה בחוג למדעי ההתנהגות כבר תהו יחד עם מוריהם בתשובה לשאלה מה מקיים ומחזיק קְבֻרוֹת ("איך מתקיים סדר חברתי?"), שאלה שהסוציולוגיה מתמודדת עימה מאז ומעולם. לשאלה זו ישנן כמה תשובות המכונסות אחת לאחת תחת מטריה של תיאוריה סוציולוגית "גדולה", שלא כאן המקום לפרטה. בהקשר זה מדובר במחנות של סוציולוגים והיסטוריונים "ישנים" ו"חדשים". אלה ואלה משיבים לאותה שאלה, ותשובתם היא שמפלגת ביניהם להלכה ולמעשה. מעבר להיבט האקדמי-סוציולוגי התשובות משקפות, בין השאר, את הצדקת הדרך או את שלילתה. במאמר זה אני מבקש להוסיף תשובה צנועה בהחלט ביחס לאלה שנגזרות מן התיאוריות הללו, שונה מאלה של המחנות שצינתי. לשאלה מה מחזיק אותנו – כלל הישראלים – יש לדעתי תשובה פרגמטית: משחק הכדורגל. מדובר במכניזם המחבר קטגוריות חברתיות שונות, המדלג מעל פערים ערכיים ויוצר ומעצב זיקה עם המדינה.

מה זה המשחק הזה?

"המשחק היפה הזה", כפי שהוא מכונה על-ידי כותבים רבים, נולד בדמותו המודרנית באנגליה במאה ה-19. גם עתה, לאחר שנים רבות של מחקר, היסטוריונים חלוקים ביניהם לגבי מקום ומועד הולדתו.³ הדעה המקובלת, הנסמכת על חומרים היסטוריים, היא שהמשחק החל להיות משוחק בבתי הספר "הציבוריים" באנגליה במחציתה הראשונה של המאה ה-19. בבתי הספר אלה התחנכו אך ורק צאצאיה (בנים בלבד) של האצולה האנגלית, ובהמשך המאה נוספו להם בניה של הבורגנות הפיננסית, כלומר בניהם של מבשרי הקפיטליזם באנגליה. משחק הכדורגל נמצא כלי יעיל עבור בתי הספר והמדינה: הוא התנהל תוך כדי הפנמה ושימור של כללי משחק ג'נטלמניים ("fair play"), שאפיינו את ההגמוניה באנגליה. בתי הספר "הציבוריים" הכשירו – או שנועדו להכשיר – ג'נטלמנים אנגלים. אך מלבד זאת, בבתי הספר האלה הוכשרו פקידי האימפריה הבריטית ומצביאי הצבא (Mangan, 1988). כבר אז, בחצרות בתי הספר, הוכיח משחק הכדורגל את הכוח המלכד הטמון בו. באנגליה ליכד מועדון הכדורגל את הקהילה המקומית ואת מעמד העובדים שנהייה לקהל האוהדים שלו, והעצים למעשה את זיקתם למדינה. מאוחר יותר, משהופץ במושבות האימפריה הבריטית, העצים המשחק את הרגשות הלאומיים של הילידים, והיה אינסטרומנטלי (אמצעותי) ביחס להקמת מדינת הלאום שלהם. עד היום עושות מדינות מסוימות שימוש בכדורגל כדי לייצר או לחזק רגשות לאומיים, קרי זהות ונאמנות אליהן עצמן (Duck & Crolley, 1996).

במשך השנים נעשה משחק הכדורגל לאירוע: עשרות רבות של מיליוני בני אדם בעולם משחקים בו בכל סוף שבוע במשך עונת הכדורגל, ומאות רבות של מיליונים צופים בו מדי שבוע. למעלה ממיליארד צפיות נמדדו ב"חודש הקדוש" של אליפות העולם בכדורגל (המונדיאל), המתקיימת אחת לארבע שנים. כדורגל הוא משחק שמשמעותו חוצה גבולות:

הכדורגל הוא תופעה מורכבת עם דמיון משפחתי לצורות תרבותיות אחרות, אך אינו זהה לאף אחת מהן. ביכולתו לכנס אנשים בכמות משמעותית בלוח זמנים מווסת היטב. באופיו הטקסי וביכולתו ליצר מומנטים קהילתיים ואקסטזה קולקטיבית יש בו משהו מן הכנסייה [...] כאשר לא מסתכלים עליו כעל רצף של משחקים בודדים בלתי-

3 ראו קובץ המאמרים: *Soccer & Society*, 2018, vol. 19.

קשורים זה לזה, אלא כאל נרטיב עונתי רב־אפיונים ורב־שכבות, אזי מתחרהו הקרוב של הכדורגל הוא אופרת הסבון (Goldblatt, 2014, p xvii).⁴

בסיכומו של דבר, מקומו, ומכאן משמעותו החברתית, נקבעים היסטורית בהתאם למתרחש בסביבה שבה עוֹגן. משחק הכדורגל רכש לעצמו מעמד אינסטרומנטלי כשהפוליטיקה והתרבות אימצו אותו לצורכיהן. בתנאים מסוימים הוא מלכד, ולעיתים משרטט, מעִבָּה או מסיר גבולות בין קטגוריות חברתיות. החל מן המונדיאל הראשון (אורוגואי, 1930) הפך הכדורגל לכלי המעצב ומתחזק זהות לאומית. המדינה (קרי, העומדים בראשה) עמדה על העוצמה הטמונה במשחק הזה ואימצה אותו: נבחרת הכדורגל הלאומית במדים בצבעי הדגל מייצגת אותה – את הלאום האזרחי.

מה (גם) מחזיק את האומה

שוו בנפשכם את מצב הדברים הבא: איש צעיר עולה או מהגר לישראל בראשית שנות החמישים. המדינה עדיין בחיתוליה. למעשה הוא זר: הוא אינו דובר את השפה, אין לו תקשורת אלא עם דומים לו מארץ המוצא. הילידים, הוותיקים, עסוקים בעצמם לאחר שהמלחמה קטעה את סדר חייהם, ומעשה הקליטה מסור בידי הברוקרטיה שהוקמה לשם כך. הצעיר הזה טרוד בהתאקלמות ראשונית: דירה, עבודה, חינוך, בריאות. ההווה הוא יום קטנות, העתיד מעורפל. "סל התרבות" שלו נשאר מאחור, בארץ שממנה עלה, ועדיין אין לו אחיזה בדבר: השפה אחרת, המוזיקה אחרת, האנשים אחרים. זרות. ואז, בשבת אחת, הוא מבחין בנחיל אנשים ההולכים בכיוון מסוים. הוא מעז, מצטרף, ומוצא עצמו במגרש הכדורגל המקומי. המשחק הזה מוכר לו. שפתו מוכרת. זה כמו שם בבית. האנשים סביבו אנונימיים, אבל עכשיו הוא נהיה ל"אנחנו". זהו. הוא כבר אינו זר. כעת הוא אזרח לא רק מכוח "חוק השבות", אלא מכוח ההשתתפות (בן פורת, 2010).

---

4 בספרות היפה וכן בזו האקדמית יש נטייה למקם את הכדורגל בשדה התרבות, כפי שעשה זאת, למשל, ת"ס אליוט (Eliot, 1944), המונה את המשחק הזה עם הפריטים החשובים של התרבות האנגלית, המלכדים אותה.

אני מבקש לדלג על הדיון בהגדרתם של עם, אומה, מדינה – מושגים שהדיוטות מקבלים ללא ביקורת, ואילו מי שעיסוקם בהם, כלומר הוגים וחוקרים ממדעי הרוח והחברה, עדיין חלוקים בהגדרתם ובפרשנותם (למשל, אנדרסון, 1999; גלנר, 1999; Billing, ; Calhoun, 1997). לצורך הדיון כאן אני מאמץ את הקריטריון של פיפ"א לחברות בארגונה: מדינה רשאית להיות חברה בארגון הכדורגל הבינ-לאומי (באמצעות התאחדות הכדורגל שלה) אם היא מוכרת כמדינה על-ידי האומות המאוחדות. פרט לכך, יש בחוקתה של פיפ"א סעיף מקל, המאפשר גם לישויות קוויזי-מדיניות (כמו למשל פלסטין) להיות חברות בה. אני פוסח גם על הפולמוס אשר ל"שקיעת הלאומיות" – טשטוש גבולות לאומיים בעקבות התעצמותה של הגלובליזציה. אומנם אין כלל ספק כי הכדורגל המקומי והבינ-לאומי מושפע מתהליכי הגלובליזציה, וניתן אף לומר שהכדורגל היה לגורם המעתיק ממון, כוח עבודה וסמלים בין מדינות שונות (Ben Porat, Guy & Ben Porat, Amir, 2004). עם זאת, נבחרת הכדורגל הלאומית של מדינה מסוימת היא עדות נחרצת, מוחשית וסימבולית בר-בזמן, לקיומה של ישות מדינית – יחידה עצמאית שיש ביכולתה לנהל את עצמה בעצמה, בטריטוריה שלה, תהא אשר תהא צורת שלטונה.

החשוב יותר לענייננו הוא השונות התוך-מדינית: האם בתחום שליטתה הטריטוריאלית של מדינה ישנן קטגוריות שונות המתחרות או נאבקות זו בזו, כמו למשל הקטלונים בספרד, הקתולים והפרוטסטנטים בסקוטלנד, היהודים והערבים בישראל? האם היא מחילה/כופה את סמכותה על קטגוריות שאינן נמנות עם אזרחיה (למשל הכיבוש הישראלי בשטחים)? הגורם המכריע מבחינת עניינו של המאמר הזה הוא אם נמצאת בה התאחדות כדורגל ארצית שסמכותה חלה על כל הקטגוריות הכפופות/מוכלות במדינה המסוימת. כלומר, אם ישנה חפיפה בין מרחב האוטוריטה של המדינה לבין זה של ההתאחדות לכדורגל. אגב, חוקת פיפ"א אינה מותירה להתאחדות לכדורגל להפעיל סמכות על קטגוריות חברתיות (אתניות, לאומיות) שאינן כלולות בהגדרת האזרחות של אותה מדינה. לכן מנועה ההתאחדות הישראלית לכדורגל מלהתערב בנעשה ביחס למשחק זה בשטחים הכבושים, כולל בכדורגל המשוחק בהתנחלויות המצויות בשטחים אלה.⁵

---

5 בשנת 1998 הכירה פיפ"א בנבחרת הכדורגל של פלסטין כמייצגת לאומית. לכדורגל הפלסטיני התאחדות משלו, המנהלת את משחקי הליגה וכמובן את הנבחרת הלאומית של פלסטין. מעמדם של מועדוני כדורגל יהודיים בשטחים טרם נקבע סופית על-ידי פיפ"א.

תהליך היעשותו של משחק הכדורגל ל"מלכד לאומי" החל בלא כוונה תחילה. המשחק "הבין-לאומי" הראשון בין שתי נבחרות כדורגל נערך בשנת 1872 בין נבחרתה של סקוטלנד לזו של אנגליה. לא בדיוק משחק "בין-לאומי", אך מנקודת הראות האתנית-לאומית של הסקוטים הייתה למשחק הזה חשיבות של ממש, שהלכה וגברה במשך השנים: משם ואילך כל מפגש בין שתי הנבחרות הללו זימן לסקוטים אפשרות לבטא ולהעצים את תחושתם הלאומית. מאז ועד עתה, בכל מקום שבו לוקחת חלק הנבחרת הלאומית, משמש משחק הכדורגל מכשיר אפקטיבי להזדהות עם המדינה. המונדיאל – תחרות הכדורגל הכלל-עולמית בין נבחרות לאומיות – היה, כנראה ללא כוונת מכוון, לאירוע שבאה בו לידי ביטוי במידה בולטת הזהות הלאומית-מדינתית של המשתתפות.

ואכן, מוקדם מאוד יחסית החלו המדינות, קרי הממשלות, לעמוד על משמעותו של המשחק הזה ביצירת זהות לאומית ובהעצמתה. הקצינו בעניין זה מדינות שבראשן עמד דיקטטור: מוסוליני באיטליה (1934), גנרליסימו פרנקו בספרד. כל אחד מהם השתמש בנבחרת הלאומית כדי להעצים את יוקרתה של מדינתו (היינו, את שלו), וממילא גם את הזהות הלאומית (עליונות המדינה) בקרב האזרחים. ביוגוסלביה, בזמנו של מרשל יוסיפ ברוז טיטו, הייתה הנבחרת ל"הון חברתי מגשר" בין העמים השונים שחסו תחת שמה של המדינה. לרוסיה הסובייטית הייתה נבחרת אחת שייצגה לכאורה את כל העמים שהיו תחת שלטונה – כולל האוקראינים (Riordan, 1977). גם ראשי מדינות בעלות משטר דמוקרטי נוכחו לדעת כי משחק הכדורגל עשוי לשמש כלי לחיזוק הזהות הלאומית. אפילו בסקוטלנד, שבה תוסס שסע דתי בין הפרוטסטנטים לקתולים, כאשר הנבחרת הלאומית עולה על הדשא – למשך "תשעים דקות של פטריוטיות" העם כולו עומד מאחוריה.

נראה כי בגלל הפופולאריות העצומה של המשחק היה הכדורגל כלי המחבר בין טלאי השמיכה הלאומית. זאת בזכות שני יסודות במבנה ארגונו: הכפיפות לחוקה של פיפ"א, והמבנה המשולב – האופקי וההיררכי – של ליגת הכדורגל המקומית. בכל מדינה החברה בפיפ"א יכולה להתקיים רק התאחדות כדורגל ארצית אחת, מה שמחייב את מועדוני הכדורגל במדינה להשתייך להתאחדות זו בלבד. הכדורגל מייצר מפגשים מסודרים בין קהילות וקטגוריות: המבנה האופקי של הליגה מחייב כל מועדון השייך לה להיפגש לפחות פעמיים בשנה עם מועדונים מסוימים ממקומות אחרים הנכללים באותה הליגה. במהלך המשחקים נערך ממילא מפגש מקביל בין הקהלים (אוהדים), שבדרך כלל אינם נפגשים. המבנה ההיררכי של הליגה מגוון את רדיוס המפגשים, כך שבמסגרת משחקי הגביע, קהל אוהדים מן הפריפריה וקהל אוהדים מן המרכז נפגשים כאן או שם. השאור שבעיסה הוא

הנבחרת הלאומית של המדינה, המופיעה בצבעי הלאום, בהנפת דגלה של המדינה ובשירת ההמנון הלאומי. סממנים לאומיים אלה ממקדים לרוב את תשומת ליבם של חלקים רבים מהאוכלוסייה, ומשמשים מקום וזמן לביטוייה של זהות לאומית. זו תמונת המצב בכל המדינות החברות בארגון הכדורגל הבין-לאומי.

מסגרת ההתייחסות של מאמר זה היא מדינת ישראל על כל אזרחיה, משמע, הקטגוריות השונות המכונסות תחת האוטוריטה של המדינה, כשכל אחד מהכלולים בה נחשב פורמלית לישראלי (סמוכה, 2018; פלד ושפיר, 2005). השאלה "מה מחזיק אותנו יחד" קשורה לכדורגל הישראלי החל מימיה הראשונים של המדינה ועד לזמן הזה.

הערה מן הצד התיאורטי

שלושה מושגי מפתח מלווים את הדיון בשאלה "מה מחזיק אותנו יחד": מדינה, אזרחות וזהות. אשר למושג מדינה, אני בוחר בגישתו של הובסבאום (1990), הנשענת על זו של גלנר בנושא יחסים בין מדינה ללאום: "לאום ממשי ניתן לזהות רק בדיעבד", ו"לאומים אינם יוצרים מדינות ולאומיות, אלא להיפך"⁶. כלומר, מדינה במובן של טריטוריה, אוכלוסייה, סמכות וכו', שמגדירה את השייכים אליה באמצעות חוקי אזרחות. אני סבור שההגדרה הזו מתאימה היטב לישראל, שבה בטריטוריה של מדינה אחת מתקיימים בו בזמן, אף כי במשקלות שונים מאוד, שני עמים. במסגרת הטריטוריה שעליה חלה הסמכות הלגיטימית של מדינת ישראל, קרי ללא השטחים הכבושים, חיות זו לצד זו שתי קהילות עמים: יהודים וערבים.⁷

מושג האזרחות מוגדר כאן בנוסחו המינימלי: "מסגרת משפטית ופוליטית להשגת חברות מלאה בחברה" (Brubaker, 1992, p. 21). לצורך העניין נקבע כי הקריטריון הפרקטי ל"מיהו ישראלי" הוא החזקה בתעודת זהות ישראלית, המקנה לבעליה את הזכויות הבסיסיות של אזרח במדינה (שפירא, 2010). עם זאת, יש לזכור כי מושג האזרחות, ובעיקר הפרקטיקה שלו בישראל, אינו חל באופן שווה על כל האזרחים: לאזרחים היהודים בישראל ישנן

6 בפתח המהדורה העברית של ספרו **לאומים ולאומיות** מקדיש גלנר (1994) שורות אחדות למקרה הישראלי בהקשר להסברו על צמיחת המסגרת הלאומית וגיבושה.

7 השאלה בדבר היווצרותה של האומה הישראלית אינה מעניינו של מאמר זה. קו ההתחלה שלנו הוא 15 במאי, 1948, וסימומו ב"חוק הלאום", שחיבל במשוואה והפך את ה"לא־יהודים" לאזרחים על תנאי.

זכויות פרטיקולריות, דוגמת "חוק השבות", ו"חוק הלאום" (2018) מקנה להם עדיפות על פני קטגוריות אזרחיות אחרות, ואילו על האזרחים הערבים בישראל לא חלה חובת השירות הצבאי. בכל אופן, מנקודת ההתייחסות של קשרי אזרח ומדינה, ובזיקה למעמד המשפטי – תעודת הזהות היא הקריטריון הראשוני הקובע "מי בפנים ומי בחוץ".⁸

במושג זהות הכוונה היא לגילום הממצה ביותר של לכידות חברתית במסגרת של מדינה, היא הרכבה אשר היא, ולמעשה המדובר הוא בזהות לאומית. זהות לאומית היא "רכוש" קולקטיבי: להלכה היא עדיפה על שאר הזהויות האפשריות בחברה־מדינה המסוימת. זהות לאומית, יש לציין, אינה יציקה חד־פעמית, אלא תהליך שגרעינו המפרה הוא המתח הנובע מקיומן של זהויות אחרות (למשל מעמדיות, אתניות), אשר בכוחן להתחרות בה ולהפוך להגמוניות (Hull & Held, 1989; Thompson, 1991). בפועל, על הזהות הלאומית להיות מה שמחזיק אזרחי מדינה מסוימת יחד. לשון אחר, במדינה שבה ניתן לסמן זהות לאומית חזקה חובקת כול, ניתן לקבוע כי יש מה שמחזיק יחד את כל האזרחים. השאלה היא כיצד יוצרים אותה ואיך משמרים אותה, היינו, מהו המכניזם של יצירת זהות לאומית.

מיכאל בילינג טוען כי קיומה והמשכיותה של זהות לאומית נעוצים בחיבור התנסות השגרתית של היחיד למסגרת התייחסות רחבה יותר: "קיומה של זהות לאומית כרוך בהתמקמות פיזית, לגאלית, חברתית וכמו כן אמוציונאלית" (Billing, 1997, p. 7). בילינג מציע לשים לב לשגרת החיים, לאירועים הבנאליים האוצרים בתוכם רסיסי חוויות ותחושות ממינים שונים, שיש להם נגיעה ישירה או עקיפה להבניה של זהות לאומית. כדי שאִלה ייעשו זהות מוגדרת, נדרשים כלים מתווכים ומתיכים. כדורגל, כפי שנטען כאן, הוא אחד הכלים היותר אפקטיביים בהקשר זה.

שלושת המושגים – מדינה, אזרחות, זהות – מתאגדים יחד במעין סינדרום: מדינה צריכה שאזרחיה יזדהו עימה. מדינה היא פרואקטיבית, היא מסמנת גבולות ומוקד ללאומיות־הזדהות. סביב כל מרכז מאוגד כזה נרקמת מדיניות מסוימת של מימוש אזרחות: מי יכלל בה ומי יחרג ממנה. זהות לאומית מוגדרת ומטופחת, להלכה ולמעשה, על־ידי המדינה (כלומר על־ידי האליטה המסוימת) כפתרון (הנדרש) היעיל ביותר למתח (הקיים, האפשרי) שבין תת־זהויות ונאמנויות שונות (חלקיות), משום שהיא מבטיחה מכלול שלם: אומה־מדינה־טריטוריה ושייכות לזמן היסטורי "ללא קץ". זהות לאומית בעולם כזה היא מילת

8 פלסטינים ממזרח ירושלים הנושאים תעודה כחולה אינם נכללים בקטגוריה אזרחי ישראל.

מפתח, משום שבלעדיה עלולה המדינה להתרסק. אך כאמור, ליצירת זהות לאומית נדרש מכניזם. כלומר, השאלה בדבר מה מחזיק אותנו מתייחסת בעיקר לבחינת אופן פעולתו של אותו מכניזם.

בבסיס כל אחת מהתיאוריות הגדולות של הסוציולוגיה העוסקות ב"סדר החברתי" (למשל, אנוך ועמיתים, 1993) ישנן הנחות מסוימות בדבר קיומו של "סדר חברתי", וקיומם של אמצעים – מכניזמים – שתפקידם לשמר אותו. אני מציע להסתייע במושג "הון חברתי", מושג שטבע רוברט פטנס בספרו "לשחק כדורת לבד: ירידת ההון החברתי של אמריקה" (Putnam, 2000). פטנס מציע שני מינים של "הון חברתי" המקשר בין אנשים: האחד, "הון חברתי מלכד" – בין אנשים קרובים ודומים (מבחינת משפחה, מעמד, סטטוס מקצועי), והאחר, "הון חברתי מגשר" – בין אנשים שונים מרקעים שונים (דת, גזע, מעמד). מדובר בשני מכניזמים של לכידות חברתית: "ההון המלכד" מתאים יותר לחברות הומוגניות (פרימורדיאליות) ולמדינה הומוגנית המכילה עם אחד בלבד. המכניזם האחר מתאים לחברות המכוננות רב-לאומיות, פלוראליות. ובכיוון ההפוך – ניתן להניח כי במדינה הנשענת על "הון חברתי מלכד" היחסים בין המדינה לאזרחים פשוטים יותר, בעוד בחברות הנשענות על "הון חברתי מגשר" היחסים מורכבים יותר. במאמר זה המושג "הון חברתי מגשר" מתייחס לקשרים בין יחידים לרשתות חברתיות, ומתגלם במשחק הכדורגל: משחק שמטבעו (ראו לעיל) מקשר בין יחידים וקטגוריות חברתיות. זהו משחק שביכולתו "להעביר" זהויות מקומיות וקטגוריות רחבות (אתנית, למשל) לרמת הזהות עם המדינה.

כיצד זה עובד? אין ספק כי משחק הכדורגל הוא המשחק הפופולארי ביותר בעולם (Goldblatt, 2014; Giulianotti, 1999). עוצמת אהדת הכדורגל, קרי, ההזדהות עם מועדון מסוים או (גם) עם הנבחרת הלאומית אינה אחידה. ישנם אוהדים אדוקים, פנאטיים, שהמועדון הוא מעין האלטר אגו שלהם, וישנם אוהדים "פוֹטְרִים", שהתעניינותם במשחק אקראית, אך אינה חד-פעמית (Giulianotti, 2002). כפי הנראה, להתקשרות ולהזדהות עם המשחק הזה אין מקבילה בתרבות. משחק הכדורגל מספק לאוהדיו מנות חזרת ונשנות של "רגעים הֶרואיים", שבין השאר מחזקים את הזדהותם עימו ועם הקשור אליו

(למשל, זהות לאומית). מיסודו ואופני ארגונו מבטיחים המשכיות ללא סימן של תפוגה (Elias & Dunning, 1986)⁹.

עקרון הפעולה של אהדת הכדורגל הוא "הדבקה": הורה, בדרך כלל האב, "מדביק" את בנו (בזמן האחרון, עם התפשטות כדורגל הנשים בעולם, גם את בתו) באהדה למועדון "שלו". אך לא רק את בנו או את בתו, אלא גם את שאר בני משפחתו, הגרעינית והרחבה, ולא אחת גם את חבריו, שאף שאינם הופכים לאוהדים "שרופים", הם מגלים עניין במשחקי המועדון המסוים, וקרוב לוודאי גם בנבחרת הלאומית. הם לא "יקפצו לבריכה" בכיכר בעקבות ניצחון הנבחרת הלאומית, אך יביעו הזדהות רגשית (בן פורת, 2007; Kuper, 1994; Giulianotti, 2002). באמצעות "ההדבקה" גוברות למעשה ההתעניינות במשחק ואהדתו בקרב שיעורים נכבדים מאוד בחברה. כך גם בישראל (ראו הערה 13). האמרה הידועה של הובסבאום (1990), "אחרי אחד עשר לובשי המדים עומד כל העם", מוכיחה את אמיתותה שוב ושוב.¹⁰

להלכה ניתן להתייחס למעמדו ולתפקידו של משחק הכדורגל באמצעות שני מודלים: האחד, "מודל האינטגרציה", הממוקד בתרומה של המשחק לאינטגרציה חברתית ברמות שונות, והאחר, "מודל המחאה", המתמקד בתרומתו של המשחק למשברים (קונפליקטים) חברתיים המתרחשים מחוצה לו (בן פורת, 2002). למעשה יכול הכדורגל לשמש גורם אינטגרטיבי וגורם מחאתי בו בזמן. הדבר מותנה בתנאי המצב ההיסטורי המסוים. כך למשל, בהקשר למתח שבין הישראלים לפלסטינים בישראל בת-זמננו, באצטדיוני הכדורגל נשמעת מחאה לאומית, בעיקר מצידם של גורמים לאומניים יהודים. המחאה הזו – שעדיין ממוסגרת באצטדיונים ספורים בלבד – אינה מבטלת את משמעותו הרבה יחסית של המשחק לאינטגרציה של השבטים השונים במדינה. ההיסטוריה של הכדורגל

9 ישנם אירועים מסוימים, דוגמת מלחמות, המניבים עוצמת זהות כלל-לאומית גבוהה. ישנם אירועים תרבותיים בין-לאומיים, כמו למשל האירוויזיון האירופי, תחרות בין-לאומית של משחק השחמט וכו', שעשויים לעורר התלהבות והזדהות ברמה לאומית. אין בכוחם של אירועים אחרים לייצר ולשמר זהות מקומית ולאומית כפי שיש למשחק הכדורגל. לעיתים גם משחקים אחרים, דוגמת כדורסל, מעוררים התלהבות המונית, ברם, לא בעוצמה ובהמשכיות שיש למשחק הכדורגל. אפשר לנסח זאת כך: הנבחרת אינה מהווה סמל לאומי מתוקף הגדרתה, אלא היא האמצעי האפקטיבי, המסודר והצפוי ליצירת גאווה בזירה הלאומית.

10 שיעור המתעניינים במשחקי הכדורגל במדינות שונות בעולם עולה במקרים רבים על מחצית מהאוכלוסייה הבוגרת. רוב המתעניינים הם גברים, אם כי שיעור הנשים הולך וגובר בשנים האחרונות (בן פורת, 2003).

הישראלי מאז הקמת המדינה ועד היום מלמדת כי השפעתו ניכרת בעיקר בתרומתו (גם אם במינונים שונים) לשילוב ולהכלה.

שבטי ישראל

ביוני 2015, בכנס הרצליה, מנה הנשיא ראובן ריבלין ארבעה שבטי ישראל: חילונים, דתיים, חרדים וערבים. הנשיא לא דק פורטא: החברה הישראלית בהווה מורכבת הרבה יותר, וכמה מהקטגוריות החברתיות הן לעומתיות בכוח או בפועל: ימנים ושמאלנים, סטרייטים ולהט"בים, נשים וגברים, אשכנזים ומזרחים, יהודים וערבים, בעלי ממון ועניים. אומנם ניתן להצביע על פיוז'ן מסוים בין הקטגוריות הללו (למשל, אשכנזי-ימני-דתי, או חילונית-פמיניסטית-שמאלית), אפס כל קטגוריה מבליטה את ייחודה, ונאבקת על זכויותיה ועל השפעתה על תהליך קבלת ההחלטות של המדינה. אפשר לומר כך: הקהילה המדומיינת של כל אחת מן הקטגוריות הללו – מה שנראה להן כפני מדינת ישראל – אינה חופפת במלואה לקהילה המדומיינת של האחרות. גם "מצב האזרחות" של הנכללים תחת הקטגוריות השונות אינו זהה, אף שפורמלית כל אחד מהם נושא תעודת זהות ישראלית: "חוק השבות" נוגע רק לשבט היהודי; גירושין ונישואין נתונים רק בידי המוסד הרבני; נשים מודרות מקביעת פסקי הלכה; מן הלהט"בים נמנעות זכויות מסוימות; ישנם יישובים בישראל שמונעים מערבים להתגורר בהם; חרדים פטורים משירות בצבא הישראלי. ניתן לומר שהיחסים בין האזרח למדינה הישראלית אינם מן ה"טיפוס הליברלי", אלא מן ה"טיפוס הרפובליקני" – משמע, הם מתווכים על-ידי שייכותו של האזרח לקטגוריה מסוימת או לקטגוריות מסוימות.

להלכה ומלכתחילה שני רכיבים של זהות מהווים מכנה משותף של מרבית היהודים במדינת ישראל אז והיום: יהדות וציונות. נדמה אפוא שיש בידינו תשובה פשוטה ממש למה מחזיק אותנו יחד (קימרלינג, 1991; אייזנשטדט, 1967; ליסק והורביץ, 1990; ברטוב, 1988). שני תהליכים מרכזיים קבעו את מצב הדברים בעשור הראשון למדינת ישראל: האחד, תהליך בינוי המדינה, והאחר, שנגזר ממנו – עליית ההמונים (עולים, מהגרים) שיזמה המדינה. החלוקה הקטגורית החשובה ביותר באותה עת הבחינה ראשית לכול בין "קולטים" – אנשי היישוב הוותיק שהגיעו לפני נובמבר 1947, ו"נקלטים" – כל מי שעלו אחרי תאריך זה. החלוקה הקטגורית הזו נראית פשוטה וחסרת תחכום, אולם במציאות של הזמן ההוא הייתה לוותק בישראל משמעות פרקטית רחבת היקף במונחים של משאבים כגון דיור,

תעסוקה, השתתפות בקבלת החלטות, וכיוצא באלה (ליסק, 1999; מיכאל, 1974). לכאורה היה מכה משותף (פרימורדיאלי) רב-עוצמה בין הקולטים לנלקטים – יהדות (לכולם) וציונות (לרובם). אך המדינה לא הסתמכה על כך, ותזת "כור ההיתוך" הניעה את יחסה לבאים: ההנחה שעמדה בבסיס תהליך הקליטה, גם כאשר התנהל בכפייה (שרון, 2017), היא שתהליך ההיתוך יכול את העולים, ובאמצעותו הם יקלטו את הסמלים, הערכים והנורמות של הקולטים, ואולי אף יתרמו משהו משלהם. כור ההיתוך (שינוהל/יפוקח על-ידי המדינה) יהיה למכניזם שיחבר את כולם יחדיו.

ההנחה הזו התגלתה כבעייתית מאוד. הפערים התרבותיים בין הקולטים לנלקטים, ועוד יותר בקרב הנלקטים עצמם, לא נטו להיעלם. בשנות החמישים חסרה שפה משותפת לציבור המגוון של הוותיקים והעולים. לא מדובר בשימוש בשפה העברית לצורכי תקשורת יומיומית, אלא בהבנת הנקרא (ובהסכמה עימו). הכדורגל סיפק את החסר – שפה וזהות (בן פורת, 2010).

בעקבות גלי העלייה נעשה מחנה הקולטים בתוך זמן קצר למיעוט מספרי. השינוי הדמוגרפי החל לאיים על ההגמוניה של הקולטים, והרב-תרבותיות בקרב העולים לישראל איימה על האליטות הפוליטיות-תרבותיות ששורשיהן נטועים בארץ עוד קודם להקמת המדינה. לא רק על מפא"י ועל מחנה "תנועת העבודה" חל האיום, אלא גם על המרכז הבורגני ועל הימין הרביזיוניסטי. לשון אחר, השינוי איים על הדומיננטיות של הוותיקים יוצאי אירופה בישראל, שאומנם נחלקו במישור הפוליטי, אך היה להם מכה משותף תרבותי ודגם של חברה רצויה – הדגם המערבי, ועליו הגנו "בחירוף נפש".

הקולטים מכל המחנות חששו מפני אובדן הדומיננטיות התרבותית, מפני לבנטיניזציה וחזרה לתרבות השטעטל. באותה עת נהנו (יחסית) הקולטים מ"כל העולמות": הם החזיקו במשאבים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים, והם היו אלה שקיבלו את כל ההחלטות. ביחס למשאבים הללו היו הנלקטים כמעט חסרי כול. למעשה הם היו גוש מפורר לתת-קבוצות/תרבויות שניצב מול חזית משותפת, אשר למרות המחלוקות הפנימיות בה, רצו מרכיביה ש"מה שהיה הוא שיהיה" – ש"החדשים" לא יכתיבו את הסמלים ולא את הנורמות. במצב הקיים באותה עת לא חיו שבטי ישראל זה עם זה תוך כדי חליפין תרבותי, אלא שבט יהודה (הוותיקים) ושבט ישראל (הבאים מקרוב) התקיימו זה מול זה. יש להוסיף כי מושג האזרחות המוכר לנו היום טרם היה בנמצא במילון הפוליטי השימושי.

הנושא הקריטי שעמד על סדר היום היה מהות השילוב בין התרבויות המיובאות השונות – לא שעטנז, לא רב-תרבותיות, אלא כזה שישמר את הדומיננטיות של התרבות הישראלית המאופיינת על-ידי הקולטים. אי-אפשר היה לסמוך על הסטיכיה שתעשה את המלאכה, ונדרשו מנגנונים שישלבו ויעצבו את הבאים על-פי הדגם של הוותיקים. בפועל נדרשו הבאים להזדהות עם המדינה ולוותר על זהותם המיובאת, או לפחות "לדלל" אותה. בהזדהות עם המדינה, מופנמת ולא רק כלפי חוץ, ראו הקולטים סימפטום בריא של אינטגרציה. לקולטים הסתבר כי המקדמה היהודית (שיוכית) והמקדמה הצינונית (נלמדת) אינן מספיקות לסגירת פערים תרבותיים: הזדהות עם המדינה, שפירושה הזדהות עם סמלי התרבות שכבר נחרטו על דגלה – ישראליות על-פי "המודל" שהציבו הקולטים.¹¹

ללא הסתמכות על הסטיכיה עמדו בפני מנגנוני השילוב שתי אפשרויות שלא הוציאו זו את זו: האחת, גישת הלאומיות הבנאלית (Billing, 1997) – הייצוגיים היומיומיים של העם בדרכים פשוטות ושגורות. למשל, השפה המדוברת, שירים בעלי תוכן לאומי, שימוש מרובה במילה "עם ישראל" ו"העם היהודי" בתקשורת הכתובה והמצולמת. רבות מן הפעולות הסימבוליות הללו הן אפקטיביות כיוון שהן מתרחשות במצבים שגרתיים, ומשום שהן בעלות טבע תת-סיפי. האפשרות האחרת היא יצירתם והטעמתם של רגעים הָרואים של המדינה: יום העצמאות, ימי זיכרון לאישים לאומיים, חגים דתיים שניתן לקשר אותם לתחייתה של הלאומיות הישראלית. כאן נדרשת פעילות גלויה ומכוונת, וכן נדרש גיוס המונים. לאליטה של המדינה אצה הדרך, היא חפצה שילוב מהיר ככל האפשר: הפעלת "כור ההיתוך" בטמפרטורה גבוהה.

ברם, ישנם דברים שהבשלתם דורשת זמן. תרבות אינה רק סמלי-על המתגלמים בצורות שונות הנראות לעין. תרבות היא אורח חיים (Eagleton, 2018). במצב של הגירה מזינה התרבות המיובאת את המהגרים למשך זמן רב, בעיקר את הדור הראשון שאינו מבין את רזי השפה המקומית, אינו מאזין לרדיו (טלוויזיה עדיין לא קיימת), אינו קורא את הספרות והשירה המקומיות, אינו הולך לתיאטרון. בעשור הראשון הייתה צריכת תרבות מקומית (המושפעת לפחות בחלקה מן המערב) נחלתם של מעטים ממש. גם מי שבאו כמה שנים קודם להקמת המדינה לא הסתגלו לתרבותה – הם דיברו עברית בתרגום לשפת מוצאם, הם חלמו בשפה זרה. בסיכומו של דבר, לא הייתה אז שפה במשמעותה הרחבה: "לא היה דבר בחברת המהגרים הקולוניאלית, הרב-לשונית והרב-לאומית שממנה באו, שיכין

---

11 בן גוריון שאף להעמיד את המדינה (הממלכתיות) במרכז ומעל לכול (ינאי, 1988).

אותם לקראת המפגש עם חברת מהגרים אחרת, ישראלית, שחוקי המשחק הנהוגים בה אחרים לגמרי: לא תרבות ליד תרבות, לא תרבות אחת שמפרה תרבות שנייה, אלא תרבות במקום תרבות, וממלכתיות מונוליתית שמבקשת להשליט את עצמה על הגיוון והריבוי ולהחניקם" (מטלון, 2001, עמ' 42).

כדורגל בזהות יהודית-ציונית

באין שפה אין תקשורת. קשה מאוד להשתיל או להצמיח זהות לאומית ולצמצם עד כדי אֵיון את הזהויות המיובאות שנתפסו כמאיימות על ההגמוניה של האליטות שניהלו את המדינה. אך היו אז כלים מסוימים, שוליים לכאורה ביחס לאלה שדובר בהם עד כה, שיעילותם ביצירת זהות הוכחה כבר במקומות אחרים – ספורט, במיוחד כדורגל. כדי להתחבר למשחק הזה לא היה צורך בשום תנאים מוקדמים, לא הון כלכלי, לא הון תרבותי. כל שנדרש הוא קיום מועדון כדורגל במקום. כאשר הוקם מועדון כזה, באו אנשים לצפות ולאהוד, ונשארו. בלא כוונת מכוון נעשה משחק הכדורגל כלי נגיש ויעיל ביותר להזדהות לאומית עבור הסקטור היהודי. מאוחר יותר (להלן) הוא שימש כלי להזדהות של כלל האזרחים עם המדינה.

מטבע הדברים, כאשר הייתה הפוליטיקה דומיננטית בישראל בעשור הראשון לקיומה, היה גם הכדורגל אירוע פוליטי. שלושה מרכזים ארציים בעלי זיקה אמיצה להתפלגות הפוליטית בישראל ניהלו את הכדורגל: מרכז הפועל, שהיה סמוך על שולחנה של ההסתדרות, ובאמצעותה קשור למפלגות הפועלים; מרכז מכבי, שהיה סמוך לשולחנה של מפלגת הציונים הכלליים; ומרכז בית"ר, שהיה סמוך לשולחנה של מפלגת חרות. נציגים נבחרים (או ממונים) משלושת המרכזים האלה איישו את המוסדות של התאחדות הכדורגל הישראלית. "על הדשא" (למעשה על הקרקע החשופה, כי טרם כוסו המגרשים בדשא) התנהל משחק כדורגל שהיו לו בו בזמן שני פנים: הפן המשחקי – על-פי חוקי המשחק המקובלים, והפן הפוליטי – מחנה פוליטי אחד מול מחנה פוליטי אחר, כשתוצאת המשחק נרשמה גם לזכותם או לחובתם. לא אחת נרשמה "תוצאת" המשחק לאחר משא ומתן בין נציגי המרכזים בהתאחדות לכדורגל.¹²

---

12 קראו לזה הסדר על "השולחן הירוק": היכן שנציגי המרכזים ניסו למנוע את ירידתו של המועדון שלהם לליגה הנמוכה, או לקדם את המועדון שלהם בסולם הליגה. היו מקרים שבהם הושבתו משחקי הליגה בגלל מחלוקת פוליטית (בן פורת, 2002).

המסד הראשוני של הכדורגל בראשית העשור הראשון למדינה היה המועדונים בערים ובמושבות הוותיקות, שהשתתפו במשחקי הליגה הבכירה, "ליגה אָלף". לצידה של הליגה הזו התקיימו ליגות נמוכות, שהשתתפו בהן מועדונים מהיישובים החדשים, בעיקר מן הפריפריה, ויישובים ותיקים ערביים. במשך כל העשור נשמרה הדומיננטיות של המרכזים הארציים בכדורגל הישראלי. ברשימת השחקנים בליגה הבכירה נמנו שחקנים ותיקים, ממוצא אשכנזי, שעל-פי משלח ידם השתייכו בעיקר למעמד הבינוני הנמוך (בן פורת, עלה לליגה הלאומית (לשעבר "ליגה אָלף"). לקראת סוף העשור חל שינוי בהרכב הדמוגרפי של שחקני הכדורגל בליגה הבכירה, אולם זיקתו הפוליטית של המועדון נותרה שרירה וקיימת. באותה עת התפרשה מפת מועדוני הכדורגל על פני כל המדינה, כך שכמעט שלא נמצא "ישוב נעזב", היינו, שלא הוקם בו מועדון כדורגל, במקרים רבים יותר מאחד, שייצג את המרכזים השונים. לכולם היה אינטרס בעניין זה: ההתאחדות לכדורגל הייתה מעוניינת להרחיב את השורות והקימה עוד ועוד ליגות נמוכות; העסקנים המקומיים היו ערים למשמעותו הפוליטית של משחק הכדורגל; ראשי היישובים, כפי הנראה בעיקר בפריפריה, ביקשו לספק לתושבים החסרים פעילות תרבותית ממוסדת את משחק הכדורגל כבידור מסודר (במחיר צנוע) ונגיש; מרכזי הספורט הארציים רצו להקים עוד ועוד מועדונים כדי לחזק את מעמדם במוסדות של ההתאחדות לכדורגל; לפטרוניהם היה אינטרס פוליטי מובהק: באמצעות מועדון הכדורגל גויסו תומכים למפלגה והוגברה זיקתם אליה. האינטרסים תוגמלו: משחק הכדורגל היה לדבר הכי פופולארי בישראל של השנים ההן. שום אירוע תרבותי עממי אחר לא יכול היה להתחרות בו.

הדבר הנוגע לענייננו הוא תרומתו של משחק הכדורגל ליצירת הזהות הלאומית ולחזוקה – באקלים רווי מתח פוליטי הוא חצה גבולות בין המחנות השונים. בפשטות נאמר כך: הכדורגל יצר שילוב (מפגש) של האוכלוסייה המגוונת בישראל בשני משלבים: האופקי והאנכי. הכדורגל נעשה "הון חברתי מגשר" בין זהות מקומית לזהות ארצית, תוך שהוא מְשַׁעֵה זהויות (או תת-זהויות) אחרות ואף גובר עליהן, ולמעשה מגייס אותן לְזֵהוּת עם המדינה.

המבנה האופקי של ליגת הכדורגל יצר, ולמעשה אילץ, מפגשים בין מועדונים ממקומות שונים פעמיים בעונת משחקי הליגה (משחקי בית וחוץ), ועוד פעמים אחדות במשחקי גביע ההתאחדות. ראוי לציין כי המשחק גישר בין קהלים ממקומות שונים, שבדרך כלל לא נפגשו, דוגמת קהל יהודי וקהל ערבי שמועדוניהם השתייכו לאותה הליגה. משחקי "גביע

המדינה" ייצרו מפגשים בין קהלים מן הפריפריה (לְרוב הליגות הנמוכות) למרכז (בדרך כלל הליגות הבכירות). הכדורגל הוציא קהילות מבידוד: בתנאי מצב שבהם התחבורה הציבורית מצומצמת מאוד ומכונית פרטית היא דבר נדיר, ובימים שבהם התקשורת הכתובה פונה בעיקר לוותיקים (נאור, 1977) והרדיו משרד שעות ספורות ביום, בעיקר למי ששלט בשפה העברית – במציאות הזו היה הכדורגל אירוע שהגיע לכל מקום. במדד האופקי שימש אפוא הכדורגל "הון חברתי מגשר" בין קטגוריות שונות של החברה הישראלית: היכן עוד (פרט לצבא) נפגשו מרכז ופריפריה, ותיקים ועולים, חילונים ומסורתיים ויהודים וערבים באופן מסודר?¹³ המפגשים הללו הכילו את המתחים המקומיים והארציים (הפועל, מכבי ובית"ר), ולא אחת הגיע המתח לכדי אלימות ביציעים. אך למרות הכול, כבר אז החל הכדורגל להוכיח את מעמדו כ"הון מגשר".

כפי הנראה, דווקא לפוליטיזציה של הכדורגל הייתה תרומה לגיבושה של זהות-על, כלומר להזדהות עם המדינה. מי שאהד (הזדהה עם) מועדון כדורגל מסוים במקום מגוריו, הזדהה בדרך כלל עם "המשפחה" הכלל-ארצית של אותו מועדון (הפועל, מכבי, בית"ר). צבעו הפוליטי של המועדון היה ידוע, ולהזדהות עימו היו השלכות "כלפי המדינה": אוהד כדורגל יכול היה לחוש זיקה למדינת ישראל באמצעות הזדהות עם "משפחת" המועדון. בימים ההם שימש הכדורגל עבור אוהד הכדורגל היהודי, ותיק וחדש כאחד, גשר למדינת ישראל: בקצהו האחד של הגשר הייתה נטועה רגלו במועדון הכדורגל "שלו", ובאחר – בנבחרת הכדורגל הלאומית.¹⁴

לאוהד כדורגל ממוצא ערבי היה הכדורגל כלי "ניטרלי" המקשר בינו לבין המדינה. ערביי ישראל – כשחקנים, ובעיקר כקהל אוהדים – יכולים היו ליטול חלק בכדורגל המקומי במקום מגוריהם ולהיות שותפים בליגת הכדורגל הישראלית מבלי שהצטרפו להזדהות עם ההקשר הציוני-יהודי של מדינת ישראל. הקהילה הערבית בודדה למעשה מהחברה הישראלית באמצעות ממשל צבאי שהוטל עליה, ובכל זאת כוננו בה מועדוני כדורגל שהשתלבו בליגה שניהלה ההתאחדות הישראלית. מאוחר יותר, עם סיום הממשל הצבאי, וכאשר התרחשו שתי תמורות חשובות – ניעות של שחקנים ערבים ושחקנים יהודים בין

13 בעשורים האחרונים חל שינוי משמעותי בהרכב קהל הכדורגל במקומות רבים בעולם. עד כה היה הקהל מזוהה עם בני המעמדות הנמוכים, ואילו עתה הצטרפו לצופים באצטדיונים בני המעמד הבינוני הגבוה (בן פורת, 2002).

14 שיעור אוהדי הכדורגל מסך האוכלוסייה הבוגרת – גברים ונשים – במדינת ישראל נע כיום בין למעלה מחמישים אחוזים ועד שבעים אחוזים (בן פורת, 2002; דסקל, 2015; לייבה, 2017).

המועדונים השונים והשתתפות שחקנים ערבים במשחקי הנבחרת הלאומית – חלה גם תפנית ביחסם של הערבים לנבחרת הלאומית.

משחקי הנבחרת הלאומית החלו כמעט מייד עם הקמת המדינה, במסגרת מוקדמות המשחקים האולימפיים וגביע העולם (המונדיאל). בשנות החמישים הראשונות, כאשר הנגישות למרכז, היכן שנערכו משחקי הבית של הנבחרת ("אצטדיון רמת גן", שהוקם בשנת 1951), הייתה מוגבלת, נאלצו רבים מן הישראלים להסתפק בשידור נחמיה בן אברהם (ולהתפעל משידוריו ברדיו) או במדורי הספורט הצנועים בעיתונות היומית. ניתן גם להניח כי את יושבי המעברות ויושבי עיירות הפיתוח העסיקו עניינים אחרים. בכל זאת, מעמדה של הנבחרת הלאומית היה ידוע ואהוד. במשחקי הנבחרת הלאומית שנערכו בישראל נכחו עשרות אלפי צופים, בעוד האוכלוסייה בישראל מונה מעט יותר ממיליון נפש. השיא נרשם ב־31 ביולי 1956, כאשר נבחרת הכדורגל של ישראל פגשה באצטדיון רמת גן בנבחרתה של ברית המועצות. מקורות שונים העריכו את מספר הצופים באצטדיון בכ־60,000 (כולל שרי ממשלה והקצונה הבכירה של צה"ל), ומאות אלפים האזינו למשחק באמצעות הרדיו בבית או ב"מרכזי הקניות". הכדורגל הישראלי יצר "אירוע הָרואי": למרות ההפסד במשחק (2:1), השער שהבקיע נחום סטלמך לרשתו של יאשין, שנחשב אז גדול שוערי העולם, "ממוסגר בפנתיאון הלאומי".

לנבחרת ישראל היו אז שני מאפיינים בולטים: האחד – היא הייתה נבחרת יהודית־ציונית, בחפיפה מלאה עם ההגמוניה של שני רכיבים אלה בהגדרת המדינה הישראלית. הערבים כאמור "לא נספרו", ובעצם, נוכחותם והזדהותם לא נדרשה. כל שנדרש מהם בעת ההיא כדי לבטא את מעמדם כאזרחי ישראל הוא להניף את דגלי המדינה ביום העצמאות ולהימנע מגילויי לאומיות פלסטינית בפומבי. מבחינת "הגשר" שמספק משחק הכדורגל, הם הסתפקו בממד האופקי – השייכות לאחד ממרכזי הספורט, שייכות שנכפתה עליהם (כמו גם על המועדונים היהודים), באין להם ברירה אחרת. פני הדברים האלה ישתמרו עוד כשני עשורים, ויחלפו בשנת 1976, כאשר שחקן ערבי בשם רפעת (ג'מי) טורק ייכלל בסגל נבחרת ישראל. בדיעבד היה זה הצעד הראשון להפיכת נבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל לנבחרת של כל אזרחיה.

המאפיין הנוסף הוא הרכב שחקני הנבחרת בשנות החמישים המוקדמות. נכללו בה שחקנים מהמועדונים הבכירים, כולם יהודים, כולם ותיקים, כולם "אשכנזים". אלה הם השחקנים שהשתתפו במשחק ישראל-ברית המועצות: חודורוב, מתניה, קרמר, רבינוביץ,

חלדי, שניאור, קופמן, סטלמן, גלזר, רוזנבוים ומרימוביץ.¹⁵ נראה שהאפיון הזה לא הטריד את אוהדי הכדורגל: הדבר נראה טבעי בנסיבות הזמן והוא. מכל מקום, האהדה לנבחרת הישראלית הייתה רבה: בימים ההם "העם עמד מאחוריה", היא הייתה כלי יעיל ורב-עוצמה להזדהות עם המדינה בקרב רוב רובו של הסקטור היהודי.

בעשור הראשון נמצאה שפה משותפת – לינגואה פרנקה – לחלקים נרחבים של החברה הישראלית, שפה שחצתה גבולות של ותק, מוצא, מעמד, עם, ובמידה מסוימת מגדר – באותה עת לא נהגו נשים לצפות בכדורגל. השפה הזו פסחה על סמלים של היישוב הוותיק, ואפשרה ועודדה תהליכי הזדהות על-מקומית. למעשה, הפוליטיזציה של הכדורגל, שאחראית לרבים מ"קלקוליו", הייתה למנגנון של הזדהות שחרג מן המרחב המקומי: אוהד יכול היה להרחיב את "קהילתו המדומינת" אל מעבר למקום המסוים שבו התגורר. בסיכומו של דבר, בעשור הראשון תרם הכדורגל תרומה של ממש לאינטגרציה על-מקומית של הסקטור היהודי, בעוד שבקרב הסקטור הערבי נוצרו קשרי פנים וחוץ על בסיס הזדהות מקומית בלבד. הכדורגל לא התכוון להיות כלי בשימוש הלאום והמדינה, לא זה היה ייעודו, אלא שמסיבות שחלקן צוין למעלה כך יצא: למדינה היהודית-ציונית הייתה נבחרת כדורגל ששיקפה לגמרי את דמותה הרצויה בעת ההיא. אלא שהזמן, כידוע, אינו עומד מלכת.

זהות כשמיכת טלאים

בעשורים המכונים כאן "עשורי הביניים" – שנות השישים המאוחרות ושנות השבעים והשמונים – הלכה סביבת הכדורגל והתגוונה, ועימה התרבו השסעים החברתיים. חלקם הסתמנו כבר בעבר, אך נבצר או נמנע מהם להתבטא.¹⁶ בעשורים אלה פרצה בקול גדול "המחאה המזרחית", התחדדו ועמקו המחלוקות בין הימין לשמאל, החלה לצוץ המחאה הפמיניסטית, שתפסה תאוצה עם הזמן, והחל מאבקם של הפלסטינים מהשטחים הכבושים, שהתפרץ בהתקוממות (אינתיפאדה) מדממת. השלטון התחלף. הספירה הפוליטית כבר לא הייתה דומיננטית כבעבר. גופים אזרחיים בעלי מגמות שונות החלו לצמוח מ"חוץ" למדינה. צעדים ראשונים של ניאור-ליברליזם הוטבעו בכלכלה.

---

15 במחצית השנייה של שנות החמישים שחקנים ממוצא מזרחי נכנסו לסגל נבחרת ישראל.
16 אירוע ואדי סאליב פרץ כהר געש, אך כובה במהירות יחסית על-ידי הרשויות (כהן, 2010; וייס, 2007).

בדיעבד, המגמה הקפיטליסטית של ישראל הואצה בתקופה הזו (בן פורת, 2011). תקצר היריעה מפירוט נושאים אלה, אך מבחינת ענייננו יש לציין כי באותם עשורים חלו סדקים בתפיסת הזהות הלאומית, החברה הישראלית נעשתה הטרוגנית ומשוסעת יותר מאשר בעבר, וגבר הצורך ב"הון חברתי מגשר".

כבעבר, הכדורגל הישראלי נטוע היטב בסביבתו. הפרמטרים המעצבים את החברה הישראלית נוגעים גם להתארגנותו ולהתנהגותו, והוא אינו יכול להתעלם מהם, נהפוך הוא: הוא תלוי בחברה ויש לו מעמד ותפקיד מסוים בתחזוקתה. תמורות המתרחשות בו מעידות על תלותו בסביבה: לאחר שהתרופף המומנט הפוליטי בכדורגל הישראלי (בן פורת, 2002), הגיע המאבק האתני גם לאצטדיונים. כך למשל, אוהדי מועדון בני יהודה תל אביב, הממוקם בשכונת התקווה, מחו נגד החלטות של ההתאחדות לכדורגל שלדעתם מקפחות את מועדונם. מאוחר יותר – על רקע היחסים שבין ישראל לפלסטינים – התעוררה "מחאה לאומית" שהובילו בעוצמה אוהדי בית"ר: כדורגל יהודי מול כדורגל ערבי, ובעצם, יהודים נגד ערבים. אולם מדובר בפלחים מסוימים של קהל אוהדי הכדורגל שמביעים בקול ואף באופן פיזי את מחאתם, בעוד מרבית אוהדי הכדורגל בישראל מקבלים את נוכחותם של מועדוני כדורגל ערביים ושל שחקנים ערבים בנבחרת הלאומית כדבר המובן מאליו. המחאה לא הרתיעה את הערבים, התעניינותם בכדורגל המקומי והארצי רק הלכה וגברה, וממילא הם נהיו חלק בלתי-נפרד מקהל אוהדי הכדורגל בישראל (בן פורת, 2002; שורק, 2006).¹⁷

תהליכים נוספים הקורים בכדורגל עצמו קשורים במישרין למתחולל סביבו: המבנה הדמוגרפי של המועדונים והשחקנים מתגוון ומשנה את פניו.¹⁸ השינוי נוגע גם לנבחרת הכדורגל הלאומית, שעם שחקניה נמנים עתה שחקנים ממוצא אשכנזי, ממוצא מזרחי וממוצא ערבי. מאוחר יותר הצטרפו אליה שחקנים "גויים" הנושאים תעודת זהות ישראלית. הגבלות בין המועדונים כמעט ואינם קיימים: שחקנים נעים ממועדון אחד (הפועל) לאחר (מכבי) כמעט ללא הגבלות. שחקנים ערבים משחקים במועדוני כדורגל יהודים, ושחקנים

---

17 לפרישתו בזמן הזה של מאנוס דבור (שחקן כדורגל ערבי) מנבחרת ישראל ישנם כמה מניעים, בהם למשל גילויי גזענות במגרשי הכדורגל. מכל מקום, זו גם עדות נחרצת למשמעותה של הנבחרת הלאומית הן עבור הקהילה היהודית הן עבור הקהילה הערבית בישראל.

18 הפרופיל הממוצע של שחקן כדורגל בשנות השבעים המוקדמות היה צעיר ממוצא מזרחי, בעל השכלה תיכונית (מלאה או חלקית), רווק, עובד כפיים, בן למשפחה גדולה, אביו גם הוא עובד כפיים, הכנסתו קצת למעלה מהממוצע (בן פורת, 2002).

יהודים משחקים במועדונים ערבים. לליגה הבכירה (הלאומית) מצטרפים מועדונים מן הפריפריה, שעלו אליה בזכות יכולתם על הדשא הירוק (כעת אכן יש דשא ירוק). בשנות השמונים מועדון כדורגל ישראלי התנהל בשני פנים: פן אחד, חובבנות – מנהליו לא קיבלו תמורה חומרית עבור פעילותם, והזיקה הפוליטית של המועדון המשיכה, אם כי בעצימות נמוכה מבעבר. הפן האחר, מקצוענות – שחקני הכדורגל בליגות הבכירות הפכו למקבלי משכורת מהמועדון שהשתייכו אליו, והוא מקום עבודתם. כמו בעשור הראשון, הכדורגל קשוב למתרחש סביבו ומגיב אליו, ועדיין הוא משמש כלי יעיל להכשרת זהות ולחזיקה, הן בממד האופקי הן בממד האנכי.

אירוע משמעותי ביותר מבחינת השילוב שבין כדורגל וזהות לאומית התרחש בשנת 1970, כאשר נבחרת ישראל השתתפה (לראשונה, ועד כה לאחריה) במשחקי גביע העולם שנערכו במקסיקו. באותה עת כבר הייתה אליפות העולם בכדורגל לאירוע שבו מכבד הכבוד הלאומי: נבחרת לאומית הייתה נציגתה של המדינה. לצופים במגרשים התווספו ראשי ממשלות, מלכים ונסיכים שנבחרת מדינתם השתתפה במשחקים. על סמך עדויות מן העיתונות הישראלית, מן הרדיו ומהרוח שנשבה ברחוב הישראלי, ניתן לקבוע כי במשך קיומם של משחקי הנבחרת במקסיקו נוצרה חפיפה מלאה בין הכדורגל למדינה (בן פורת, 2007). אף שבסיכום לא העפילה ישראל לשלב נוסף, לעצם הופעת הנבחרת הייתה תרומה רבה מעבר לתוצאות המשחקים עצמם (גולדה מאיר, ראשת הממשלה, שלחה ברכה). המשחקים נערכו בזמן שתותחים ירו בתעלה ובגבול הירדני, ומודעות אָבל הופיעו כמעט מדי יום בעיתונות. ההשתתפות במשחקי המונדיאל הייתה מעין נחמה פורתא עבור הציבור הישראלי: היסט, הסחת הדעת ו"רגעים הרואים".

שלושת מוקדי ההזדהות שהציע הכדורגל – עם המועדון, עם "המשפחה" ועם המדינה – עודם אפקטיביים גם בתקופה הנוכחית. השינוי הדמוגרפי בהרכב השחקנים, ההתגוננות בליגות הבכירות, התייצבותם של מועדונים בפריפריה ועוד, סייעו לרבים מאוד מן היהודים בישראל לחוש שייכות למדינה. השתתפותם של שחקנים ערבים במועדונים יהודים הוסיפה קהל אוהדים מהסקטור הערבי, אך נראה שהזהות עם המועדון הייתה העיקר: קהל אוהדי הכדורגל הערבים היה מנוכר מהנבחרת הלאומית, שנתפסה עדיין כנבחרת של מדינת היהודים. עם זאת, עצם השתתפותם בליגה הישראלית הייתה הכרה דה־פקטו במדינה. במונחים של שילוב ניתן לכנות זאת אינטגרציה אינסטרומנטלית. בעשור הראשון שיקף הכדורגל בישראל כמעט במדויק את המכנה המשותף של כל הפלגים היהודיים (למעט החרדים הקיצוניים) – מדינה יהודית־ציונית. בעשורי הביניים נעשתה התמונה מורכבת

יותר, והזיקה בין הכדורגל לזהות מקומית ולאומית התפצלה: כניסתם של שחקנים ערבים והתרחבותם של מועדונים ערבים בכדורגל הישראלי (עדיין אין מועדון ערבי בליגה הבכירה) מערערות את החפיפה בין כדורגל לזהות יהודית-ציונית, קרי, עם הדימוי הסמלי הזה של המדינה (בן פורת, 2015ב). בכל זאת, גם אם בסגל הנבחרת הלאומית ישנם ערבי אחד או שניים – עדיין היא אינה הנבחרת של כל אזרחי המדינה.

זהות מפוצלת

כהקדמה למה שהתרחש בישראל משנות התשעים ואילך בהקשר לנושא הנידון במאמר זה – הזיקה בין כדורגל לזהות לאומית – יש לציין שלושה דברים. ראשית, חל שינוי מבני משמעותי ביותר בחברה הישראלית, והיא הפכה לחברה קפיטליסטית (בן פורת, 2011). שנית, ובזיקה אמיצה לאותו שינוי, הכדורגל הישראלי (הליגות הבכירות) התמסחר, עבר הפרטה, וגורלו נקבע יותר מכול על-פי המשאבים הכלכליים העומדים לרשותו. שלישית, כבעבר, השסעים-מחלוקות שהעסיקו את החברה הישראלית יובאו גם למגרשי הכדורגל, אך בזמן הזה בולט במיוחד השסע בין יהודים לערבים – נתזי הכיבוש נחתו ביציעי כמה מן האצטדיונים.

בראשית שנת 1990 החל תהליך ההפרטה של מועדוני הכדורגל: מועדון הכדורגל של מכבי חיפה היה הראשון, אחריו הפועל חיפה, הפועל באר שבע, ולאחר זמן מה עברו מרבית המועדונים בליגה הבכירה לבעלות פרטית.¹⁹ מועדונים שלא נמצא להם רוכש עברו לניהול של הרשות המקומית. מרכזי הספורט שקופתם התרוקנה ולא היה מי שימלא אותה ששו להעביר את המועדונים שלהם לידי בעלים אחרים ולהסיר את העול הכלכלי הזה מעליהם. בעלי המועדונים (המחזיקים בזכויות הניהול שלהם) "עושים חשבון", ומנהלים יחסי חליפין בשוק השחקנים המקומי והגלובלי. למעשה, בשנים האחרונות חל שינוי במאפייני הבעלות של המועדונים: בשני העשורים האחרונים החל הון זר לרכוש מועדוני כדורגל בישראל. אומנם הבעלים החדשים הם יהודים הזכאים לאזרחות ישראלית מכוח חוק השבות, אך מקור הממון, ההולך וגדל, מגיע מחוץ למדינה.

---

19 מועדוני הכדורגל בישראל הם במעמד של אגודה ציבורית, לכן לא ניתן היה לרכוש אותם כפי שרוכשים עסק פרטי. מי שרכש אותם רכש את זכויות הניהול שלהם בלבד. אך הדבר לא הפריע לבעלים החדשים לנהל את המועדון כרצונם.

מה לכל זה ולפונקציית השילוב המובנית בכדורגל? התשובה מונחת ביחסים בין אוהדי הכדורגל בישראל לבין המועדון ולבין הנבחרת הלאומית. בחינת היחסים האלה מעלה שני ממצאים: האחד, "המשפחה" – המרכז הארצי בעל הזיקה הפוליטית – כמעט ונעלמה. המועדונים ממשיכים לשאת את שמה (הפועל תל-אביב, מכבי חיפה וכו'), אך הסיבה לכך פורמלית בלבד: המועדון עדיין במעמד של "עמותה ציבורית". כיום לבעלי המועדון סמכות מלאה (כמעט) לגבי כל פרט הנוגע לו. מבחינת האוהדים נהיה המועדון למוקד של נאמנות, במיוחד כאשר מועדוני כדורגל ישראלים החלו בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת להשתתף בתחרויות העונתיות שמארגנת "ההתאחדות האירופית לכדורגל" (אופ"א). משחקי המועדונים הישראליים במפעלים של אופ"א נתפסים על-ידי האוהדים כמייצגים (גם) את מדינת ישראל (אף כי לאוהדים של הפועל תל-אביב הייתה בעבר תפיסה אחרת). כפי הנראה, גם כאשר מועדון "ערבי" מתמודד במפעלים הללו (עד כה בני סחנין בלבד), מייחסים גם לו גאווה ישראלית נטולת הקשרים פוליטיים אחרים.

אכן, אהדת המועדון המסוים מתחרה ומתנגשת מדי פעם באהדת הנבחרת הלאומית (בן פורת, 2007), אך בסיכומו של דבר, אהדת הנבחרת הלאומית מקיפה את כולם: מעבר למחיצות לאומיות, אתניות, מגדריות וכו', "השבטים" השונים מתחממים סביב מודרת הנבחרת הלאומית.

התמונה המצטיירת מתמורות אלה היא של זהות מפוצלת: זהות עם המועדון המסוים וזהות עם הנבחרת הלאומית – זהויות שאינן בהכרח חופפות. תפקידו של המועדון כ"הון חברתי מגשר" בין זהות חלקית (מקום) לזהות-על (מדינה) התמוסס במידה מסוימת. בה בעת רכשה הנבחרת הלאומית מעמד אוטונומי: קהל האוהדים הממלא את האצטדיון בזמן שהיא משחקת אינו זהה בהכרח לקהל אוהדי המועדונים ה"עובד" את מועדונו בכל סוף שבוע במהלך עונת הכדורגל. בקרב קהל הצופים במשחקי הנבחרת הלאומית מצויות משפחות שלמות (הורים וילדיהם), וכן ניתן לזהות חובשי כיפות שחורות, שלרוב אינם נוכחים במגרשי הכדורגל משום שמרבית משחקי הליגה נערכים בשבתות. בשידורי המשחק בטלוויזיה צופים בשיעורים ניכרים גם ערבים (בן פורת, 2015). הצפייה במשחקי הנבחרת כבר אינה "גברית" בלבד: גם נשים צופות בהם, באצטדיון גופא או באמצעות מסך הטלוויזיה. אם כך, ניתן לומר כי הנבחרת הלאומית לא איבדה מכוחה באשר לזהות עם המדינה: במידה ניכרת היא עדיין כוח מגשר.

במחצית שנות התשעים הצטרפו לליגה הבכירה (שכמה שנים מאוחר יותר נקראה ליגת-העל) כמה מועדוני כדורגל ערביים. הפועל טייבה הייתה הראשונה (עונת 7-1996).

קבוצת אוהדים של בית"ר ירושלים הכריזה על "הקרבת על הזהות הלאומית", משום שהיו "מוטרדים" מהפיחות ההולך וגובר בזיקה שבין הזהות היהודית-ציונית לבין מה שמתרחש בליגת הכדורגל ובנבחרת הלאומית. מבחינתם ישראל היא "מדינה יהודית-ציונית", והיותן של ליגת הכדורגל ושל הנבחרת הלאומית "כוח חברתי מגשר" של כל אזרחי המדינה (כלומר כולל ערבים), מאיים על אופייה זה (בן פורת, 2007).

מה שקורה בפועל הוא כפי הנראה הדבר הבא: הצטרפות של שחקנים ערבים למועדוני הכדורגל היהודים בישראל הפכה לשגרה. ייתכן ודווקא הפרטה של המועדונים תרמה לכך: בעלי המועדונים החפצים בחיזוק קבוצתם מחפשים שחקנים כישורניים ("טאלנטים"), היא מוצאם אשר יהא. השתתפותם של שחקנים ערבים בנבחרות הלאומיות השונות – נערים, נוער, בוגרים ונשים – נקבעת גם היא על בסיס כישרון והישגים. כאמור לעיל, כאשר נבחרת ישראל משחקת באירוע בין-לאומי, רבים מן הערבים הישראלים עומדים מאחוריה. עבורם היא אינה מייצגת את הלאום היהודי או את הציוני, אלא את מדינת כל אזרחיה.

אכן, הנסיבות גרמו לשינוי באופן שהכדורגל הישראלי מתפקד כ"הון חברתי מגשר": בעבר, כאשר הקטגוריות החברתיות השונות חיפשו את זהותן, תפקיד משחק הכדורגל כגשר היה צפוי ביותר – המשחק היה לשפה המשותפת לכולם, פרט לערבים ולחרדים, שהודרו או הדירו עצמם בנסיבות הזמן ההוא. אולם במשך השנים נחלשה הפוליטיזציה של הכדורגל עד שכמעט והתפוגגה. שסעים מסוימים שבלטו בעבר בחברה הישראלית הצטמצמו, ואלו שעלו במקומם גלשו לאצטדיונים. למרות זאת הדיאלקטיקה "עובדת מאחורי הקלעים": משחק הכדורגל משמש כלי יעיל יחסית ליצירת זהות עם המדינה, הן ליהודים הנחלקים בין שבטיהם השונים הן לערבים אזרחי ישראל, שהכדורגל מעצים את תודעתם הלאומית, אך בו בזמן מאפשר להם דרך עוקפת להתחבר למדינה בלי תנאים מוקדמים. פני הנבחרת כפני המדינה: בעשורים האחרונים מונה הנבחרת הלאומית של ישראל שחקנים יהודים "למהדרין" (חלקם מסורתיים), שחקנים יהודים שאינם מוקפריים ככאלה על-פי ההלכה, שחקנים ממוצא ערבי, ושחקנים גויים בעלי אזרחות ישראלית. מה שהיה בעבר נבחרת יהודית-ציונית היה לנבחרת הישראלית – של כל אזרחיה.

ובכן, מה מחזיק אותנו?

לדיון הסוציולוגי וההיסטורי העוסק בשאלה הזו למכביר ניתן להציע מגוון מענים, בהם ערכי היהדות המשותפים לכאורה לכול (אבל רק ליהודים); איום חיצוני (ליהודים בלבד); קונצנזוס (פורמלי) המתגלם בדמוקרטיה הייצוגית ומתבסס על ארגונים פוליטיים ולא על זיקה של יחידים. ואולי פשוט חוסר ברירה: כיוון שכולנו כאן, עדיף שנתלכד, וְלא – נתפרק. ייתכן שכל התשובות נכונות, אפשר שרק חלקן נכון, ויכול להיות שתשובה אחת נכונה בזמן מסוים, ואחרת – בזמן אחר.

החלוקה למה שמכונה "שבטי ישראל" מדמה את החברה הישראלית למעין "שמיכת טלאים", שבה הטלאים השונים אחוזים בחוטים עבים לכאורה. לאמיתו של דבר, לא אחת, החל מהקמת המדינה ועד לזמן הזה, איימה האחיזה להתפרק: במאבקים, לעיתים אלימים, בין דתיים לחילוניים, בין אשכנזים למזרחים, בין יהודים לערבים, בין שמאלנים לימנים. למעשה טרם נקבעה (הוסכמה) זהותה של המדינה: מי הם (כל) אזרחיה שווי הערך? לחילופין, האם זו "מדינת היהודים" או "מדינת כל אזרחיה"? בלא כוונה תחילה היה משחק הכדורגל למגשר המדלג על חלוקות אלה, או למְצער מְשעה אותן.

איני מבטל את ההנחות או הטענות של התיאוריות הגדולות אשר לקיומן של חברות, ובהקשר הנוכחי, החברה הישראלית. הביקורת שלי היא כלפי הקונספציה הכללית, המקרר-תיאוריה, הממעטת בחשיבות המכניזם – האופנים המייצרים את הזיקות לחברה הישראלית ולמדינת ישראל. ביקורת נוספת אני מפנה לבחירה במכניזם הנגזר מן ה"תיאוריה הגדולה", בחירה שמעדיפה את מה שהוא על גבול המופשט, כמו למשל "ערכים" – שדווקא עליהם יש מחלוקת רבה בחברה הישראלית – ומתעלמת מן "הבנאלי", מן השאלה כיצד הדבר עובד "מלמטה למעלה". במצבה של החברה הישראלית בעשורים הראשונים לקיומה, ובמיוחד בהווה, אי-אפשר לראות בערכים הגורם המלכד האבסולוטי. יש לחפש משהו פשוט יותר אך בעל נוכחות בולטת, שביכולתו לחצות גדרות קטגוריות. כפי הנראה, משחק הכדורגל הוא מכניזם מקשר אפקטיבי במיוחד.

כיצד זה עובד אצלנו? כמו במקומות אחרים, אף ששיעור אוהדי הכדורגל בישראל, כלומר אלה שמזדהים עם מועדון מסוים ונוהגים לצפות במשחקים באופן קבוע, אינו מקיף את כלל האוכלוסייה. מה שקורה הוא שהמעגל הראשון עשוי מאוהדים "אדוקים" של המועדונים, הנוכחים פיזית במשחקים של מועדונם. המעגל השני כולל אוהדים הצופים בדרך כלל במשחקי הליגה המשודרים בטלוויזיה. משתתפי המעגל השלישי – חלק הארי

של אוכלוסיית ישראל – הם "נדבקים": בני משפחה וחברים שמתעניינים בכדורגל בעקבות אוהד מועדון מסוים המקורב להם ו"מדביק" אותם, או לפחות מעורר אצלם התעניינות מסוימת. בפועל, הנבחרת הלאומית ניזונה מתמיכה רחבה של רבים מאוכלוסיית ישראל.

בשלוש קטגוריות בחברה הישראלית – הערבים, הנשים והחרדים, שזיקתן למשחק הכדורגל ולמשתמע ממנו בהקשר להזדהות עם המדינה הייתה רופפת או לא הייתה כלל – חל שינוי במרוצת הזמן. על התהליכים שהתרחשו ועודם מתרחשים בקהילה הערבית בהקשר זה נכתב למעלה (ראו גם פסברג, 2022). אשר לנשים – ייסודה של ליגת כדורגל נשים בישראל (בעקבות מיסודן של ליגות נשים בעולם) גרמה, כפי הנראה, להתגברות התעניינותן של מגדר זה במשחק הכדורגל: סקרים בנושא מעריכים כי כארבעים אחוזים מהנשים בישראל מתעניינות בו (בן פורת, 2015א). אצל החרדים מדובר בסולם של עוצמת החרדיות: הקנאים ביותר מדירים עצמם ממדינת ישראל ממילא. קבוצות אחרות מתחברות למדינה באמצעות מפלגות פוליטיות המיוצגות בכנסת. ניתן היום למצוא אוהדי כדורגל חרדים במגרשים שבהם נערך המשחק לאחר צאת השבת או ביום חול, וכן ביציעי האצטדיון הלאומי בשעה שנבחרתה הלאומית של ישראל מתחרה. בסיכומי של דבר, בזמן הזה יש למשחק הכדורגל, במישרין ובעקיפין, אחיזה בכל קטגוריה (שבט) בחברה הישראלית.

ניתן היה לשער כי טענת "ההון החברתי המגשר" מקיפה (כמעט) את כל האפשרויות, בכללן מצבי אלימות. מעצם טבעו טמונה במשחק הכדורגל מתיחות, ולעיתים גם אלימות פיזית: זהו משחק תחרותי (ואגרסיבי) שמייצר מתח בלתי־נמנע בין המשתתפים – שחקנים ואוהדים – וכן "לחץ" שיכול לגרום לדפלציה של "ההון החברתי המגשר", וייתכן שגם לפיצול בתוך ליגת הכדורגל.

לעניין זה יש לציין שני דברים כלליים: האחד, פיפ"א – ההתאחדות הבינ־לאומית של הכדורגל – אינה מכירה בקיומן של שתי ליגות כדורגל או שתי התאחדויות באותה מדינה. כוחה של פיפ"א רב עד כדי כך שראשי מדינות יתערבו כדי למנוע משבר בעניין זה.²⁰ פרט לכך, כאמור למעלה, מתח המתרחש במשחק כדורגל בין־לאומי (שלעיתים מתלווה לו אלימות) נושא עימו "פונקציה לטנטית": הוא דווקא מחזק את הרגש והזיקה הלאומיים של כל אחד מהצדדים המעורבים.

---

20 בשנות החמישים המוקדמות נפרדו מכבי והפועל, והמועדונים שלהם קיימו תחרויות בנפרד. התערבות מצד המדינה השיבה את הסדר הקודם על כנו (בן פורת, 2002).

אלימות ליוותה את הכדורגל הישראלי מראשיתו. מקורותיה היו שניים: האחד חיצוני, ובעיקרו המתח בין מרכזי הספורט של הפועל, מכבי ובית"ר, שנבע (בעבר) מהשתייכותם למפלגות החסות שלהם, והיום מקורו במתח שבין ישראל והפלסטינים. המקור האחר פנימי – אירועים שהתרחשו במהלך המשחק והציתו אלימות בקרב השחקנים, וזו התסיסה את קהלי האוהדים. במשך הזמן, לאור התמקצעותו והתמסחרותו של הכדורגל הישראלי, פחתה באופן מובהק אלימות שמקורה בהתנהגות השחקנים, וגברה ידה של האלימות שעולה מהתנהגות קהלי האוהדים (בן פורת, 2002). בשנים האחרונות גובר המניע הלאומי, שמקורו חיצוני, ביחס לאלימות באצטדיונים: יהודים וערבים, ובעיקר יהודים נגד ערבים. נדמה שיש בכך משום פגיעה במעמדו של המשחק הזה כאינטגרטור (מתאם) חברתי. אומנם לאלימות השפעה על התרומה המאגדת של הכדורגל, ברם מדובר בשיעור נמוך של אוהדים, בעיקר יהודים, שעה שרובו של קהל האוהדים מהסקטור הזה מקבל את מועדוני הכדורגל הערבי ואת השחקנים הערבים בנבחרת הישראלית כדבר המובן מאליו (בן פורת, 2007; שורק, 2006). בעצם, לאלה ולאלה אין ברירה: הכדורגל, כלומר משחקי הליגות השונות, מתקיימים באופן מסודר ומחייבים מפגשים בין מועדונים בעלי רקע לאומי-אתני שונה. לאלימות ישנם אפקטים מסוימים בעלי עוצמת פגיעות דיפרנציאלית במשחק עצמו, אך אלה עדיין אינם פוסלים את היותו כלי מלכד.

כאמור, אין להסיק מן הדברים לעיל כי משחק הכדורגל לבדו החזיק יחדיו את כל השבטים והחלקים בחברה הישראלית במשך השנים מאז הקמת המדינה ועד היום הזה ממש.²¹ מה שעולה מהנרטיב של הכדורגל הישראלי הוא שבלא כוונת מכוון הוא מילא ועודו ממלא "פונקציה": הון חברתי המגשר כמעט בין כל הקטגוריות החברתיות.

נבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל הייתה בעבר מוקד בולט של הזדהות. בנסיבות של הימים ההם, הזדהות עימה פסחה על זהויות אחרות או השעתה אותן למשך "תשעים דקות של פטרויות". בהשפעתן של נסיבות הזמן הזה הגיבה הנבחרת הלאומית למה שקורה בסביבתה – הרכבה השתנה, וממילא הפכה ל"נבחרת של המדינה". עכשיו יכולים הכול להתחבר אליה מבלי לחשוש לפגיעה בזהותם הקטגורית: היא מייצגת את המדינה והיא שייכת לכל אזרחיה.

---

21 לפני שנים הקימה התנועה המוסלמית ליגת כדורגל משלה. הליגה הזו אינה חברה בהתאחדות הכדורגל הישראלית. נראה שכוונתה לחזק דווקא את היחס והרגש האתניים-לאומיים של המוסלמים בישראל. ניתן לבחון מקרה זה בהקשר למודל המחאה של הכדורגל.

רכיבים שונים של זהות החזיקו את החברה הישראלית במשך השנים, אלא שכמעט כולם איבדו מכוחם המגשר והיו לסלעי מחלוקת: הגדרת מיהו יהודי, הגדרת הצינונות, שטחים, גבולות ישראל, הגמוניה תרבותית, צה"ל, הדתה, מגדר. משחק הכדורגל מטבעו הוא בגדר דיאלקטיקה של "שונאים משחק אהבה": המחלוקות והעימותים המלווים אותו דווקא העצימו ועודם מעצימים את כוחו המגשר – מאז ועד היום הוא מחזיק אותנו יחדיו.

מקורות

- אייזנשטדט, שמואל נוח (1967). **החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות**. ירושלים: מאגנס.
- אייזנשטדט, שמואל נוח (1996). המאבק על סמלי הזהות הקולקטיבית ועל גבולותיה בחברה הישראלית הבת־רמה־פכנית. בתוך פנחס גינוסר, ואבי בראלי (עורכים). **צינונות – פולמוס בן זמננו: גישות מחקריות ואידיאולוגיות**. באר־שבע: אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 1–30.
- אנדרסון, בנדיקט (1999). **קהילות מדומיינות**. תל־אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- אנוך, יעל, הדר יעקובסון, וזאב סוקר (1993). **תיאוריות סוציולוגיות קלאסיות: קובץ מקורות ומאמרים**. תל־אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן פורת, אמיר (2002). **ממשחק לסחורה**. שדה בוקר: המכון למורשת בן גוריון.
- בן פורת, אמיר (2003). **כדורגל ולאומיות**. תל־אביב: רסלינג.
- בן פורת, אמיר (2007). **הו, איזו מלחמה נהדרת**. תל־אביב: רסלינג.
- בן פורת, אמיר (2010). ישראל שפה קשה, אך כדורגל דיברו כולם. **עיונים בתקומת ישראל** 20, 144–168.
- בן פורת, אמיר (2011). **כיצד נעשתה ישראל לקפיטליסטית**. חיפה: פרדס.
- בן פורת, אמיר (2015א). **ככה לא עושות כולן: נשים במגרש הכדורגל**. תל־אביב: רסלינג.
- בן פורת, אמיר (2015ב). קווי בונו (Cui Bono): ערבים, כדורגל, מדינה. **ג'מאעה** כ"ב, 55–59.
- ברטוב, חנוך (1988). **החשבון והנפש**. תל־אביב: ספרית מעריב.
- גלנר, ארנסט (1999). **לאומים ולאומיות**. תל־אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- דסקל, אוריאל (2015). סקר הספורט הגדול. **כלכליסט** <https://newmedia.calcalist.co.il/seker/>
- הובסבאום, אריק (1990). **לאומיות ולאומים**. תל־אביב: רסלינג.
- הורוביץ, דן, ומשה ליסק (1990). **מצוקות באוטופיה**. תל־אביב: עם עובד.

וייס, יפעת (2007). **ואדי סאליב: הנוכח והנפקד**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

זנד, שלמה (2008). **מתי ואיך הומצא העם היהודי?** תל-אביב: רסלינג.

טלסקר (2005). סקר אוהדים, **מעריב**, 17 בנובמבר.

ינאי, נתן (1968). התפיסה הממלכתית של בן-גוריון. **קתדרה** 54, 169–189.

כהן, איתן (2010). **ואדי סאליב שלי**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.

לייבה, גיא (2017). סקר האוהדים הגדול. **ספורט Ynet**, 7 באפריל.

ליסק, משה (1999). **העלייה הגדולה בשנות החמישים: כישלוננו של כור ההיתוך**. ירושלים: מוסד ביאליק.

מטלון, רונית (2001). **קרוא וכתוב**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

מיכאל, סמי (1974). **שווים ושווים פחות**. תל-אביב: בוסתן.

נאור, מרדכי (1997). העיתונות בשנות החמישים. בתוך צבי צמרת, וחנה יבלונקה (עורכים). **העשור הראשון, תש"ח-תשי"ח**. ירושלים: יד בן צבי, 215–226.

סמוכה, סמי (2018). ישראליות משותפת ומתוחמת. **אלפיים ועוד** 1, 62–89.

סמית, אנתוני (2003). **אומה בהיסטוריה**. ירושלים: החברה ההיסטורית הישראלית.

פלד, יואב, וגרשון שפיר (2005). **מיהו ישראלי**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב הוצאה לאור.

פסברג, טדי (2022). **ערימה של חר'ה על הדשא – שנה בסחנין**. ירושלים: כרמל.

קימרלינג, ברוך (1994). דת, לאומיות ודמוקרטיה בישראל. **זמנים** 51–50, 116–131.

קימרלינג, ברוך (2006). **קץ שלטון האחוס"לים**. תל-אביב: עם עובד.

רובינשטיין, אמנון (1997). **מהרצל עד רבין והלאה. מאה שנות ציונות**. תל-אביב: שוקן.

שורק, תמיר (2006). **זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית**. ירושלים: מאגנס.

שפירא אסף (2010). **אזרחות – מבט תיאורטי והיסטורי**. ירושלים: מכון ון ליר.

שרון, סמדר (2017). **כך כובשים מולדת**. חיפה: פרדס.

Ben Porat, Guy (2006). *Global liberalism, local populism*. New York: Syracuse University Press.

Ben Porat, Guy & Amir Ben Porat (2004). (Un)bounded soccer: Globalization and localization of the game in Israel. *International Review for the Sociology of Sport* 39(4), 421–436.

Billing, Michael (1997). *Banal nationalism*. London: Sage.

- Brubaker, Rogers (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, Harvard University.
- Calhoun, Craig (1997). *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.
- Duck, Vick & Liz Crolley (1996). *Football nationality and the state*. Harlow: Longman.
- Eagleton, Terry (2018). *Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Elias, Robert & Erick Dunning (1986). *Quest for excitement*. Cambridge: Blackwell.
- Eliot, Tomas Stearns (1994). *Notes toward definition of culture*. London, Faber and Faber.
- Galeano, Eduard (1997). *Football in sun and in shadow*. London: Estate Books.
- Goldblatt, David (2014). *The ball Is round*. New York: Riverhead Books.
- Giulianotti, Richard (1999). *Football*. Cambridge: Polity Press.
- Giulianotti, Richard (2002). Supporters, followers, fans and flaneurs. *Journal of Sport and Social Issues* 26, 25–46.
- Hielbroner, Robert (1985). *The nature and logic of capitalism*. New York: W.W. Norton.
- Hull, Stuart & David Held (1989). Citizen and citizenship. in Stuart Hall (ed.). *New Times*. London, Lawrence and Wishart.
- Kuper, Simon (1994). *Football against the enemy*. London: Orion.
- Mangan, Antony (1988). *The game ethic and imperialism*. London, Frank Cass.
- Moorhouse, Richard (2002). One state, several countries: Soccer and nationality in a "United" Kingdom. in Antony Mangan (ed.). *Tribal identities: Nationalism, Europe, sport*. Portland, OR: Frank Cass Publishers, 55–74.
- Putnam, Robert David (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Riordan, James (1977). *Sport in Soviet society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Thompson, Edward Palmer (1991). *Custom in common*. New York: New Press.

פרופ' אמיר בן פורת הוא גמלאי החוג למדעי ההתנהגות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

דוא"ל: benporat@bgu.ac.il